

RŪTA LAZAUSKAITĖ

Simono Daukanto reikšmės tarpukario refleksijose

Anotacija: Augustinas Janulaitis konstatavo (1913), kad lietuviai Simono Daukanto asmenyje mato „atgimstančios Lietuvos idealą“. Šiame straipsnyje aptariamas pastebimai negausus, lyginant su asmenybės reikšme, publikacijų apie Daukantą kiekis, akademinės biografijos aktualumas, biografinių duomenų interpretavimo įvairumas ir netolydumas (neprofesionalumas), sudarantis *Daukanto tarp dviejų Pasaulinių karų* receptijos specifika. Du plačiausiai analizuojami tekstai charakteringai iliustruoja įreikšminimo dinamiką. Giršo Rutenbergo publikacija (1922) aktuali kaip bandymas išplėsti Daukanto biografinių šaltinių bazę ir būdingų antilenkiškų pažiūrų liudijimas. Juozas Ambrazevičius (1936) Daukanto veikalus įvertino ne tiek už istoriografijos nacionalizavimo pastangas, kiek už savitą istoriosofiją: idėjų istorijos perspektyva leido atskleisti Daukanto idėjų reikšmę tautinio sąmoningumo formavimuisi ir vėlesnei masinei akceptacijai, o psichologizuota žiūra lietuvių atsiskyrimą iš dvitautės lenkų-lietuvių valstybės tradicijos leido pagrįsti kaip procesualų mentalinį pokytį, būtiną psichologiškai ir natūralų.

Raktažodžiai: Simonas Daukantas, Juozas Ambrazevičius, tautinė tapatybė, mentaliteto tyrinėjimai, atminties kultūra.

1930 metais, prisimenant paskutinę gyvenimo vietą ir kapavietę, Papilėje pastatytas atminimo paminklas Simonui Daukantui. Įvykį anotavęs *Židinio* apžvalgininkas nuo savęs komentavo ir nedėkingą (iš esmės – kaip nesusiklosčiusią) Daukanto *atmintį* nepriklausomoje Lietuvoje: Motiejus Valančius, Vincas Kudirka ir Jonas Basanavičius, savaime *gerbiami* visos visuomenės, kiekvienas dar turįs atskirų *garbintojų*, t. y. po visuomenės grupę, aktyviai besirūpinančią jo atminimu ir idėjų sklaida; šioje katalikiškos šviesuomenės, laisvamaniškų pažiūrų srovių ir tautininkų trintyje Daukantas likęs tarsi be paveldėtojų¹. Iš dalies tai paaiškina, kodėl paminklo Daukantui idėjos įgyvendinimas, kuruotas dviejų komisijų, užtruko šešerius metus, tačiau už smulkesnių jo statymo detalių

1 „Paminklas Simanui Daukantui“, *Židinys*, Nr. 10, 1930, p. 297.

pirmiausia turėtume matyti tiesmukesnę priežastį – valstybinės atminties politikos, politinės valios ir finansavimo stoką.

Visgi neabejotina, kad aktyvus mokytojų susiorganizavimas², paminklo užbaigimas (jubiliejinų Vytauto Didžiojo metų fone) ir solidi, nepaisant riboto finansavimo³, reprezentacija („atrodo gana imponantiškai; tai bene pirmas tokio masto paminklas, pastatytas mūsų visuomenės savo didvyriams“⁴) žymi naują ir pastebimai pagyvėjusį Daukanto atminties sklaidos etapą. Nors aktualiausias, dažniausiai minimas naujų Daukanto publikacijų poreikio argumentas buvo fizinis leidinių trūkumas ir neprieinamumas mokykloms⁵, paraleliai įsisąmoninta ir svaresnė, gerokai sudėtingesnė – kalbinio, retorinio, netgi socialinio – nuotolio problema: biografinių duomenų recepcijoje galima pastebėti ryškių interpretacinių netolydumų, o Daukanto-istoriko traktuotė išsiskiria prieštaravimu – nuo nacionalinio pripažinimo lietuvių Lomonosovu iki istorijos autodidakto. Tad šio straipsnio tikslas – remiantis hermeneutine historiografijos analize ir lyginamąja perspektyva apžvelgti tarpukariu apie Daukantą rašiusių autorių interpretacijų įvairovę, pamėginti retrospektyviai įvertinti jų reikšmę, autentiškumą ir originalumą. Būtent tokiu aspektu – tarpukarį traktuojant kaip specifinį, vientisą sociokultūrinį kontekstą – žvilgsnis į Daukantą nebuvo sutelktas, nors laikotarpio tekstai, tokie kaip Mykolo Biržiškos straipsnis „Daukantas Simanas“, Vinco Laurinaičio studija „S. Daukanto *Darbay senuju Lituwiiu yr Žemaycziu 1822 m.*

-
- 2 „Mokytojai išrinko komisiją, kuri kreipėsi į literatūros istorijos profesorių Mykolą Biržišką, prašydama sudaryti komitetą paminklui statyti. Imtos rinkti lėšos, mokytojai aukojo po procentą algos. Per metus susidarė 22846,4 lito suma, ji buvo padėta į banką“ (Vytautas Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vyturys, 1991, p. 195), taip pat žr.: Petras Sūdžius, *Vargo pelė ė 1864–1934* [S. Daukanto biografija 70-ies metų mirties minėjimo proga], Seda: Marijampolės „Dirvos“ bendrovės spaudiny, 1934, p. 30–31; Mykolas Biržiška, „Daukantas Simanas“, *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 6, 1937, Kaunas: „Spaudos Fondas“, p. 155–156.
 - 3 Iš paminklo autoriaus Vinco Grybo laiško Petrui Rimšai: „Padariau projektą škičą paminklui S. Daukantui ir jį prisiunčiau Kaunan Komitetui apžiūrėti, jis randasi pas pr. M. Biržišką. Deja, to projekto įgyvendinti nebus galima dėl lėšų stygiaus. Tai dabar dirbu antrą [...]“ (1928 m. lapkričio 19 d.); cituojama iš: Vida Girininkienė, „Simonas Daukantas ir Vincas Grybas“, *Literatūra ir menas*, 2016 01 08. Prieiga internetu: <https://literaturairmenas.lt/atmintis/vida-girininkiene-simonas-daukantas-ir-vincas-grybas> [žiūrėta 2020 01 23]
 - 4 „Paminklas Simanui Daukantui“, *Židinys*, Nr. 10, 1930, p. 297.
 - 5 Pirmasis negausių ištraukų iš Daukanto kūrinių mokykloms pateikė Petras Klimas Lietuvių mokslo draugijos leidinyje *Skaitymų knyga lietuvių kalbos pamokoms* (1916 m.; 7-as pataisytas šio leidinio variantas *Skaitymai lietuvių kalbos pamokoms* pasirodė 1932 m.).

ir to veikalo reikšmė“, Juozo Ambrazevičiaus straipsnis „Tautinės minties naujinimas: Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje“ ir kt., šiandienėje istoriografijoje, nagrinėjančioje Daukanto darbus (ar tik jų sąsajas su tautiniu judėjimu), kartais nuo karto prisimenami ir aktualizuojami⁶.

Biografinės populiarizacijos: didaktika su pirmumo žyme

Pirmasis Daukanto biografijos bandymas tarpukariu, jei tikėsime gimimo metrikais, priklausė 21 metų jaunuoliui iš Papilės Giršui Rutenbergui, kuriam su Daukanto tekstais „teko arti apsipažinti Berlyno valstybinėje bibliotekoje“⁷. 1922 m. jis išleido 64 puslapių knygelę *Simanas Daukantas – lietuvių atgimimo pranašas*. Nepaisant jauno autoriaus amžiaus, Rutenbergo nuveiktą darbą Mykolas Biržiška knygos pratarinėje pristatė su entuziazmu. Profesorių intrigavo klausimas, kiek autorius, „tik neseniai tesusipažinęs su mūsų kalba“, įstengs „suprasti bei pajusti mūsų tautinę kultūrą, mūsų kovą dėl savo tautinio veido“⁸. Suponuodamas tam tikrą tautinės kultūros išbandymą *kito* akimis, Biržiška su pasitenkinimu konstatavo: „Skaitydami jo raštą pasimirštame nelietuvių jį parašius“⁹, ir, teikdamas tam daug reikšmės, pasitelkė tai kaip įrodymą, leidžiantį eiti prie platesnių apibendrinančių išvadų – kad žydiškoji Lietuvos visuomenės dalis lietuviėjanti ir „nepersunku bus jos šviesuomenei arčiau susipažinti, susiartinti ir paremti netik mūsų valstybinės, bet ir tautinės pastangos“¹⁰. Kita Biržiškos entuziazmo priežastis buvo susijusi

6 Giedrius Subačius, „S. Daukanto Didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno istorija“, *Kalbotyra*, t. 41 (1), 1990, p. 79–89; Paulius Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*, Vilnius: Aidai, 1999; Giedrius Subačius, „Svetimieji ir savieji Simono Daukanto kalbos gryninimo strategijoje“, *Archivum Lithuanicum*, t. 15, 2013, p. 547–554; Aurelijus Gieda, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017; Saulius Pivoras, „Politinės mąstysenos tradicijos Simono Daukanto istoriografijoje: respublikonizmas ir verslumas“, *Darbai ir dienos*, t. 70, 2018, p. 89–111 ir kt.

7 Rutenbergas Giršas, *Simanas Daukantas – lietuvių atgimimo pranašas*, [išvertė Justas Baltrušaitis]; su prof. Mykolo Biržiškos prakalba, Kaunas, 1922, p. [6].

8 *Ibid.*, p. 2. Publikacija yra verstinė, todėl sunku vertinti Rutenbergo lietuvių kalbą ir jos mokėjimą. Kad vertėjas nebuvo susipažinęs su lietuvių literatūros faktais (plg.: Duonelaičio *Keturiomis meto dalimis* prasideda nauja lietuvių literatūros gadynė“, p. 9) ir prastai mokėjo kalbą, į kurią verčia, liudija dažnas knygelės sakiny.

9 *Ibid.*, p. [2].

10 *Ibid.*

su Daukanto biografinių šaltinių trūkumu. Jono Šliūpo (1883), Jono Jablonskio (1893) straipsniai, Amerikoje pasirodžiusi *Medega S. Daukanto bijografijai. Pagal M. D. Silvestraitį parasė kun. A. Burba* (1898) ir Augustino Janulaičio *Simanas Daukantas. Jo gyvenimas, darbai ir vargai (1793–1864)* (1913) pateikė Daukanto biografinio naratyvo variantą, kurį, panaikinus spaudos draudimą ir susikūrus naujai valstybei, numatančiai ir žinijos bei mokslo plėtrą, natūraliai norėta atnaujinti ir išplėsti. Tokiame kontekste Rutenbergo pastangos teikė vilčių metodine ir praktine prasme („naujos medžiagos ieškosi iš gyvų šaltinių, pav. senių, kurie Daukantą tebeatmena arba yra apie jį pasakojant girdėję; tuo jis rodo mums kelią ir apie kitus mūsų rašytojus bei veikėjus medžiagai surinkti ar bent padidinti“¹¹).

Vis dėlto kryptingas autoriaus parodytas susidomėjimas nevedė prie Daukanto biografijos sumokslinimo, o Rutenbergo darbas netapo pavyzdžiu, kaip rinkti ir inventorinti naujus duomenis: gerokai vėlesniame savo enciklopediniame straipsnyje apie Daukantą Biržiška Rutenbergo sutelkta medžiaga nepasinaudojo ir minėjo tik bibliografijoje¹², pažymėdamas, kad tokia publikacija pasirodė ir rusų kalba, o Vincas Maciūnas į gausią disertacijos *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautotyra* bibliografiją jo knygos apskritai neįtraukė¹³. Ar tokio nuvertinimo priežastys buvo objektyvios?

Kaip galima įtarti iš skyrių pavadinimų („Sprendžiamoji naktis“, „Daukanto apžadai“), argumentų pobūdis knygelėje buvo labai nevienalytis¹⁴. Pasakodamas, ką Daukantas jautė, kaip gyveno „skaudėdamas prisiminimu apie kitados garsią tėvynės buitį“ bei kokio „dar didesnio skausmo“ suteikė lenkiška Vilniaus universiteto dvasia, Rutenbergas sukūrė labai jausmingo Daukanto vaizdinį¹⁵. Skyriuje „Daukanto mirtis“ dramatiškai (at)kurti vaizdai, prabėgę prieš akis mirštančiam

11 *Ibid.* „Rodo kelią“, žinoma, tik sąlygine prasme, nes būtent taip, apklausdamas gyvus liudininkus, medžiagą rinko Jonas Šliūpas, o pradėjo Eduardas Volteris.

12 Mykolas Biržiška, *op. cit.*, p. 156.

13 Vincas Maciūnas, *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje. Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautotyra*. Disertacija Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto daktaro laipsniui įgyti (atspaudas iš *Darbų ir dienų* VIII tomo), Kaunas: A/B „Varpas“ spaustuvė, 1939, p. 9–32.

14 Rutenbergas ir pats atkreipė skaitytojų dėmesį, kad rėmėsi skirtingos kilmės šaltiniais: „Pirmieji skyriai apie Daukanto iš namų išėjimą Vilniun, mano parašyti dalinai remiantis kai kuriais jo laiškais bei užrašais (sudarančiais Daukanto dienyno nuotrupas, kuriose pirmasis lietuvių istorikas tarp kitko mini šias savo jaunystės dienas), dalinai remiantis pasakojimais asmenų arti stovėjusių Daukanto giminių“ (Giršas Rutenbergas, *op. cit.*, p. 4).

15 *Ibid.*, p. 21, 17, 29.

Daukantui, o bendrai knygelės tekstas beletristiškai rėminamas žiedine kompozicija – itin patetišku miegančios motinos vaizdiniu. Apibūdindamas Daukantą kaip istoriką, akcentavo būdo savybes (lyderis „stropume rinkimo medžiagos“¹⁶, sąmoningai pasišventęs, asketiškas) ir vadino lietuvių Lomonosovu¹⁷. Nepaisant keleto blaiviai parašytų skyrelių (juose remiamasi ankstesniais Daukanto biografaais), matyti, jog Rutenbergo naujai surinktos medžiagos proporcija leidinyje nėra žymi, o pateiktoji interpretacija, net ir tų laikų masteliu žiūrint, turėjo pasirodyti pernelyg *vaizdi*: „Simanas Daukantas gulėjo lovoj, skarmalais apdengtas. [...] Ant grindų mėtėsi jo dienyno lapai, bėgiojančių kambarėje pelių pusiau apgraušti ir sušlapę nuo drėgnumo.“¹⁸ Kitaip tariant, daugiau meniniai nei moksliniai autoriaus gebėjimai (gal ir ambicijos) paaiškina, kodėl proveržis daukantistikoje su Rutenbergo darbu neįvyko. Nepastebėjęs, kad tiesioginių pareigų ir pajamų prasme Daukanto lituanistinė veikla buvo tam tikra saviveiklinė, rizikinga (antycinė) kraštotyros forma¹⁹, liko nesupratęs epiteto „vargo pelė“ poteksčių²⁰; Biržiškos pratarmė šiuo atveju taip pat liudija tik patį Daukanto biografijos – kaip šaltiniotyrynės problemos – įsisąmoninimo faktą.

Rutenbergas nebuvo vienintelis, siekęs Daukantą sugyvinti, – *psichologinis įsijautimas* buvo viena iš tarpukario humanitarikos kryptių, cirkuliavusi kaip tam tikra metodologinė opozicija faktus inventorinančiam pozityvizmui²¹. „Mums svarbiau žinoti, ką jautė Daukantas rašydamas“²², – teigė Vincas Laurinaitis

16 *Ibid.*, p. 32.

17 *Ibid.*, p. 32; 25, 23, 26. Michailas Lomonosovas (1711–1765) – rusų mokslininkas, pagal kurio projektą 1755 m. buvo įsteigtas Maskvos universitetas. Jis buvo ne tik įvairiakryptis tikslųjų mokslų specialistas ir išradėjas, bet ir pirmųjų retorikos, norminės gramatikos vadovėlių autorius. Įdomu, jog Rutenbergo knygelės įvado autorius Mykolas Biržiška Daukantą vadino tautos veikėju-rašytoju ir traktavo tik kaip rašytoją, literatą; taigi Daukanto kūrybinės ir mokslinės *tapatybės* (istorijos tyrinėtojas, rašytojas, kalbininkas?) interpretavimo klausimas, glaudžiai susijęs su Lietuvos mokslo raidos specifika, būtų atskiro įdomaus straipsnio tema.

18 *Ibid.*, p. 56.

19 Aurelijus Gieda, *op. cit.*, p. 68.

20 Plg.: Saulius Žukas, „Pirmasis dokumentų rinkinys apie Simoną Daukantą *Medega S. Daukanto biografijai* (1898 m.)“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: Simonas Daukantas, p. 247.

21 Plg.: publikacijas VDU Teologijos-filosofijos fakulteto leidiniuose *Logos* (1921–1938), *Athe-naeum* (1930–1938) ir kt.

22 Vincas Laurinaitis, „S. Daukanto *Darbay senuju Lituwiu yr Žemaycziu 1822 m.* ir to veikalo reikšmė“, *Darbai ir dienos*, Nr. 5, 1936, p. 246–247.

solidžios apimties VDU Humanitarinių mokslų fakulteto recenzuojamų mokslo darbų *Darbai ir dienos* straipsnyje (1936). Tačiau paprastai šią funkciją – supažindinti ir priartinti skaitytojui – plačiausiai realizuoja biografinės populiarizacijos, nevaržomos nei didelės meninės vertės, nei naujumo reikalavimų. Tokių publikacijų tarpukariu pasirodė vos kelios – Aleksandro Merkelio *Du garsingieji žemaičiai. Simano Daukanto ir vysk. Motiejaus Valančiaus gyvenimo ir darbų aprašymas su jų raštų pavyzdžiais* (1931) ir Petro Sūdžiaus *Vargo pelė † 1864–1934* (1934).

Abiejų knygelių tekstas atitiko žanro specifiką – siekė emocinio santykio su skaitytoju, sąmoningai kūrė *pamokančias* biografines potekstes ir pan. Visgi norėta ne tik kuo populiariau papasakoti Daukanto biografiją, bet ir kuo išraiškingiau pristatyti jo darbų reikšmės specifiką. Neturint tam išsamios pagalbinės empirinės medžiagos, kokybinis Daukanto darbų vertinimas didžiąja dalimi buvo pagrįstas *pirmumo* argumentu. Greta žinomų faktų (pirmasis, kuris istoriją rašė ne lenkų kalba, išleido dainų ir patarlių rinkinius, rinko pasakas), *pirmumo žymė* plėtota ir pagal numanomą teksto adresatą, pačių autorių politines ir religines pažiūras bei individualias pastabumo ir fantazijos galimybes. Daukantas Rutenbergui – ne tik „pirmasai lietuvis mokslininkas“, „lietuvių atgimimo pranašas ir pirmas kultūrinis už tą kovotojas“, kuris „atvėrė akis“, „nurodė kelią“, „paruošė naują lietuvių visuomeninės minties vystymuisi įtalpą“²³, bet ir pirmasis, drąsiai ir sėkmingai priešinęs lenkų kultūros priespaudai. Savo 1931 m. publikacijoje Merkelis kartojo panašią – praeities pasakotojo, turėjusio kryptingą ateities kūrimo intenciją, t. y. Daukanto-tautos pranašo – interpretaciją²⁴. Kadangi Merkelio knygelė buvo skirta ūkininkams (serija „Ūkininko skaitymai“), autorius pirmiausia ryškino ekonominę Daukanto savimonę – aptarė gausias jo ūkinių patarimų knygeles ir akcentavo, kad tai pirmasis lietuvių rašytojas, kėlęs „tokius paprastus, bet kartu labai svarbius“ klausimus („Visiems juk aišku, jog girios, sodnai, bitės daug naudos teikia mūsų kraštui“²⁵). Pasak Merkelio, tik Daukanto dėka – dėl to, ką jis prieš 80–90 metų savo raštuose kalbėjo – šiandien nebereikia tabako ir apynių „iš svetur gabentis“. Taigi Daukantas šioje interpre-

23 Giršas Rutenbergas, *op. cit.*, p. 52, 63–64.

24 Aleksandras Merkelis, *Du garsingieji žemaičiai. Simano Daukanto ir vysk. Motiejaus Valančiaus gyvenimo ir darbų aprašymas su jų raštų pavyzdžiais*, Kaunas: „Pažangos“ bendrovės leidinys, 1931. I leidinį, be naujojo Vinco Grybo paminklo nuotraukų, taip pat įdėtas redaktoriaus Liudo Girso eilėraštis „Simanas Daukantas“.

25 *Ibid.*, p. 12–13.

tacijoje – pirmasis supratęs, jog „mūsų kraštas, pagerėjęs ekonomiškai, pradės kilti ir kultūriškai“²⁶, savotiškas visapusiškai susipratusio lietuvių etalonas²⁷.

Rutenbergas knygelę baigė *gyvu priekaištu* – atokaus ir apleisto Daukanto kapo, tik pastaruuju metu pradėto lankyti pavienių mokinių grupių, vaizdu. Dar daugiau emocingo tono ir didaktinių elementų buvo 1934 m. Sedoje išėjusioje knygelėje *Vargo pelė ė 1864–1934*. Jos autorius, kaip galima pastebėti iš publikacijos pavadinimo (ir kaip galbūt priderėjo istorijos mokytojui), turėjo polinkį sureikšminti datas. 70-ųjų Daukanto mirties metinių proga jis ragino mokinius gyventi Daukanto dvasia:

Šiomet yra geriausia proga Jį atsiminti ne tiek iškilmėmis, kiek tyliai susikaupus savo širdy. Įsigilinę į jo troškimus ir darbus, į jo vargus ir skurdų likimą, mes išmoksime ir dabartinį savo sunkų gyvenimą nenusimindami tvarkyti ir kurti geresnę ateitį.²⁸

Daukanto gimimo datą Sūdžius siejo su Antruoju Abiejų Tautų Respublikos padalijimu, o vaizdingai įpynęs Tadą Kosciušką ir tėvų dalyvavimą sukilime – ir su Trečiuoju 1795 m. padalijimu, teikdamas tam daug simbolinės reikšmės. Knygelė, nepaisant savo tekstinių ypatybių, turėjo kitą, tarpukario daukantistikos kontekste tikrai išskirtinę reikšmę. Jos autorius siekė ne tik *įgraudinti* („Daukantas daug kartų kalbėjęs su kun. Vaišvila apie jo laidojimą, prašęs pastatyti paminklą ir jame įrašyti „Vargo pelė“. / Ir tikrai Simanas Daukantas buvo kaip ta pelelė“²⁹), bet ir turėjo savą optimistinę viziją, – kaip nepriklausomai Lietuvos valstybei, ar bent Žemaitijai, susiartinti su pirmu rašytoju senovės veikalų, – kurią su entuziazmu platino: „Kaip būtų gražu, jei Žemaitijos kiekvienas valsčius turėtų kokią nors jo vardo kultūrinę įstaigą: mokyklą, knygyną, parką, vaikų darželį, sporto aikštę.“³⁰ Sūdžius rodė tam pavyzdį ir atsisakė honoraro,

26 *Ibid.*

27 Dar ryškesnę *pirmaujančio Daukanto* charakteristiką pateikė Vincas Laurinaitis minėtoje VDU HMF publikacijoje. Pasak jo, Daukantas yra literatūrinio romantizmo pradininkas; pirmasis, literatūroje išaukštinęs motinas, sąmoninės tautosakos rinkimą, pradėjęs kalbėti apie tautos dvasią, sąmoningas lietuvių kalbos švarintojas; pirmasis, kuris iškėlė amatų reikšmę ir suformavo naujojo ūkininko tipą, vėliau ryškiai plėtotą *Auszroje* ir *Varpe*, taip pat pirmas, literatūroje pasireiškęs antisemitinėmis gaidomis.

28 Petras Sūdžius, *op. cit.*, p. 4.

29 *Ibid.*, p. 21.

30 *Ibid.*, p. 31.

t. y. visas pelnas, „jei jis susidarys“³¹, turėjo būti panaudotas Simono Daukanto vardo pradžios mokyklai Mačiūkių kaime (Skuodo r.), kurios statybą mokytojas prilygino paminklui („kuriuo naudosis priaugančios kartos“). Kad knygelės platinimas įgautų masiškumo, paskelbta apie lošimą visiems jos pirkėjams³². Vis dėlto pagrindinis Sedos pradžios mokyklos mokytojo tikslas buvo trečiasis *Būdo* leidimas: „[Š]ios knygos, gal ir kitų Daukanto raštų, leidimas pareina nuo visuomenės noro.“ Sūdžiui, absoliučiai pasitikėjusiam bendrapiliečių branda, toks sumanymas neatrodė per didelis. Atsiradus, jo skaičiavimu, bent penkiems šimtams išankstinių prenumeratorių, būtų galima pradėti pirmuosius parengimo darbus. Kaip žinome, 1935 m. iš tiesų pasirodė Jurgio Talmanto redaguotas *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, išleistas „Sakalo“ leidykloje³³. Zenonas Ivinskis ir Vincas Laurinaitis pastebėjo ir įvertino privačią Petro Sūdžiaus iniciatyvą³⁴; kad ji buvo vaisinga, konstatuota ir 1937 m. *Lietuviškojoje enciklopedijoje*: „Ne tik Kauno, bet ir kitų Lietuvos miestų ir miestelių visuomenė apsirūpina D[aukanto] gatvėmis, mokyklos prisiima jo vardą, jo vardan buriasi universiteto studentai (žemaičiai) ir kt.“³⁵

Kai kurie Daukanto gyvenimo siužetai (išėjimas į Vilnių pėsčiam, kelių rublių siuntimas Jurgiui Pabrėžai Mišioms už motiną) ir biografinio naratyvo akcentai, pavyzdžiui, algos dydis, testamentas, turtas, likęs po mirties („Su keliais rubliais Daukantas išėjo į Vilnių mokytis, galima sakyti, be skatiko ir baigė savo gyvenimą“³⁶), kartojami ne tik biografinėse populiarizacijose. Tai liudija apie negausius ir visiems bendrus istoriografinius šaltinius. Akademinės, plačios, archyviniais šaltiniais paremtos Daukanto biografijos trūkumas lėmė, kad vienoks ar kitoks interpretacinis netolydumas, konfliktiškumas išryškėja ir lyginant skir-

31 Čia ir toliau cituojama informacija, pateikta priešlapiuose ir galiniame viršelyje.

32 Suderinus su Vidaus reikalų ministerija, būsimos loterijos tvarka paskelbta pačiame leidinyje, jo egzemplioriai sunumeruoti (kaina 50 ct; tiražas nenurodytas). Lošiamų daiktų sąrašė, greta arklio, karvės, radioaparato, Kazimiero Jasėno *Visuotinės meno istorijos* tomų ir kitų leidinių, figūravo ir 25 neįvardyto autoriaus Simono Daukanto biustai, įkainoti po 25 litus.

33 Simanas Daukantas, *Būdą senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių* išrašė pagal senovės raštų Jokūbas Laukys, redagavo ir žodynėlį pridėjo Jurgis Talmantas, Kaunas: Sakalas, 1935.

34 Zenonas Ivinskis, „Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija (Metmens Daukanto istoriografijai pažinti)“, *Naujoji Romuva*, Nr. 11 (271), 1936 03 15, p. 247; Zenonas Ivinskis, „Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas“, *Naujoji Romuva*, Nr. 12 (272), 1936 03 22, p. 278; Vincas Laurinaitis, *op. cit.* Žinių apie mokyklos statybą aptikti nepavyko.

35 Mykolas Biržiška, *op. cit.*, p. 155.

36 Zenonas Ivinskis, *op. cit.*, p. 248.

tingas interpretacijas, ir pavienių publikacijų logiką, o dalį biografinių klausimų tiktų įvardyti *paveldėtai nesprendžiamais*. Prisiminus, kad visuomeninio populiarumo požiūriu Daukantas buvo pavadintas „niekieno nesisavinamu“³⁷, galima pastebėti, kad tarpukarinis Valančiaus *savinimasis*³⁸ bei nežinojimas, kaip – daukantistikos kontekste – aiškinti Daukanto ir Valančiaus santykių dinamiką ir vertinti jų tarpusavio įtaką, skatino populiariai rašiusių autorių mėgėjiškus spėliojimus³⁹ ir šios temos vengimą⁴⁰. Į visa tai atsižvelgiant galima išskirti kelis probleminius blokus, charakterizuojančius tarpukario interpretacinę bendruomenę (pasaulėžiūrinės tendencijas, mąstymo stereotipus), ir mėginti juos aptarti temišškai, susitelkiant tik į interpretacinius niuansus, autorių išsilavinimo skirtumus, individualų pasirengimą nagrinėti konkrečią temą paliekant nuošaliau.

Kilmės iš valstiečių versijos poreikis ir poveikis

1918 m. atsikūrusioje nacionalinėje Lietuvos Respublikoje lietuvių ir lenkų poliarizacija jau buvo įvykęs faktas, tačiau visuomenę veikė nauji geopolitiniai pasikeitimai. Vilnijos *atsiėmimas* remiantis istoriniais etniniais argumentais ir prijungimas prie Lenkijos, sukūręs visais požiūriais konfliktiškus tarpvalstybinius

37 „Paminklas Simanui Daukantui“, *Židinys*, Nr. 10, 1930, p. 297.

38 Publikacijų, nagrinėjusių vyskupo lituanistinę veiklą ir jos kontekstus, tarpukariu pasirodė ne viena, plg. Antanas Alekna, *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius*, Klaipėda: Šv. Kazimiero d-jos leid. Nr. 341, 1922; Juozas Stakauskas, „Valančiaus laikų lietuviškas darbas“, *Tiesos kelias*, 1938, Nr. 3, p. 133–144; Nr. 4, p. 203–212; Nr. 7–8, p. 503–515; Nr. 11, p. 740–750; Vaclovas Biržiška, „Iš vyskupo Valančiaus veiklos“, *Mūsų senovė*, t. 2, Nr. 3 (8), 1938, p. 355–371 ir kt.

39 Plg.: „Gal Simano Daukanto raginamas Vyskupas Valančiauskis pradėjo garsųjį Žemaitijos blaivybės platinimą. Daukantas taip pat buvo tikras blaivininkas“ (Petras Sūdžius, *op. cit.*, p. 25).

40 Pavyzdžiui, Giršas Rutenbergas konflikto su Valančiumi siužeto apskritai išvengė – pavaizdavo Daukantą kaip istoriką-tyrinėtoją, visą laiką keliavusį paskui šaltinius: „Kad geriau Lietuvos valstiečio sielą supratus, kad palengvinus sau uždavinį tirti ir aiškinti jo kultūrinius reikalus, reikėjo pažinti daug iškentėjusios lietuvių tautos istoriją iš šaltinių nėsamų nei Vilniuj, nei visoj Lietuvoj. Būtina keliauti Rusijon“; Daukantui gyvenant Varniuose, svarbūs tapo ne tik archyvai: valstiečių gyvenimas ir jo „bedugnis skausmas“ – tai nauji šaltiniai, iš kurių „galima gauti vaizdą apie tikriausią tautos dvasią ir jos troškimus“. Todėl, rašė Rutenbergas, Daukantas „be širdgėlos persiskiria su savo senu draugu Valančiumi ir leidžiasi kelionėn po Žemaitijos kaimus ir miestelius“ (Giršas Rutenbergas, *op. cit.*, p. 19, 30).

santykius, skatino norą paveldą dalytis, retrospektyviai veikė pažiūras į Liublino unijos ir bendrų sukilimų reikšmę. Perfrazuodami populiarių Adolfo Šapokos Lietuvos istorijos tyrinėjimų imperatyvą („Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“, 1932), tarpukarinės daukantistikos požiūriu bendratautės valstybės paveldo dalybų procesą, vykusį popieriuje, galėtume pavadinti „Suraskime valstiečius padalintosios ATR istorijoje“⁴¹. Pavyzdžiui, Laurinaitis svarstė:

Jeigu mes, įsižiūrėję į to meto „romantiškąjį“ sąjūdį, išnagrinėtume to sąjūdžio svarbiausius bruožus, tai, tariuos, būtų galima susekti, kas bajoriška, o kas valstietiška. Jau anksčiau minėjau, kad patsai praeities garbinimas bus kilęs iš bajorijos tarpo.⁴²

Sekant šia pažiūra, Daukanto „praeities ilgėjimasis“ – *Darbuose senovės lietuvių ir žemaičių* perteiktas buvusių žemių platumas, protėvių materialinė gausa, papročių prašmatnumas – esąs perimtas iš bajorų ir bajoriškas. Ir lietuvių kalbos grožio, gimtosios kalbos reikšmės iškėlimą Laurinaitis priskyrė bajorų kultūrai, kita vertus, plačiai išplėtojo šiai interpretacijai priešingą diskursą („Tik liaudis tą tėvynės meilės kibirkštėlę saugojo“⁴³). Laurinaičio publikacija charakteringai iliustruoja, kaip iš esmės pozityvus siekis – naujai peržiūrėti ir išryškinti valstiečių indėlį – tais atvejais, kai buvo derinamas su noru kultūrinę tradiciją ir nuopelnus *atsidalyti*, nepažengdavo toliau pasaulėžiūrinių įsitikinimų demonstravimo:

Nors [*Darbuose – RL*] bajoriškos tendencijos yra labai aiškios, tačiau nemažiau svarbu, kuriais žodžiais tas visa nusakoma ir nušviečiama, kuriais jausmais visa tai šildo ma. Šiuo atveju Daukanto valstietiškas veidas visai aiškus.⁴⁴

Tokį apibendrinimą jis pateikė derindamas kitų autorių tyrinėjimus (Mykolo Biržiškos; Augustino Janulaičio *Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje*, 1929) ir atlikto poetikos nagrinėjimo išvadas, tačiau išankstinių nuostatų

41 Plg.: „Mūsų gyvenimo momento pradžios reikia ieškoti ne garbingų bajorų raštuose, bet Duonelaičio, Strazdelio, Daukanto ir Valančiaus žodžiuose. Neblogai žemaičių bajoras Dijonizas Poška iš lenkų kalbos išvertė „Mužikėlio dainą“, bet reikia atminti, kad prie jo Baulbio sunkiai dirbo žemaičiai baudžiauninkai“. Jonas Kossu-Aleksandravičius, „Didysis žemaitis“, *Šviesos keliai*, Nr. 5, 1935 05, p. 260.

42 Vincas Laurinaitis, *op. cit.*, p. 244.

43 *Ibid.*, p. 241.

44 *Ibid.*, p. 252.

ir patriotinių aspiracijų poveikis taip pat akivaizdus. Panašiu noru – buvusios dvitautės valstybės istoriją atsidalyti, ją rūšiuoti ir dalį *atmesti* – buvo persmelkta Rutenbergo pažiūra į 1863 m. sukilimą. Daukanto biografijos kontekste jis kėlė klausimą, ar tai buvusi liaudies revoliucija, ar *lenkų* sukilimas, o jei taip, – ar Daukantas jį palaikęs? Šie svarstymai tapo atskiru, plačios apimties ekskursu⁴⁵. Atsiribojęs nuo lenkiškosios historiografijos, remdamasis rusų istorikais ir savo paties surinkta medžiaga, Rutenbergas pateikė negatyvų vertinimą – „tikri tyrinėjimai vietoje“ įtikino, kad Žemaitijoje *valstiečiai* lenkų vadų nepalaikė; Daukantas sukilimo neparėmė⁴⁶.

Tarpukario autorius vienijo tikėjimas, kad XIX a. tautinio atsinaujinimo potencialas, *ateitis* priklausė liaudžiai – ateinančiai su „neišėikvotom etinēm jėgom“⁴⁷. Tad šiuo aspektu ir visi *tarpukario Daukanto* sumanymai, požiūriai buvo valstietiški, kylantys „iš tos kaimo ne dvaro kultūros, muziką ne poną ar bajorą ir lietuvių ne lenką, mylinčios širdies“⁴⁸; bajoriškosios kultūros periferizavimo nuostatos laikėsi ir buvusieji bajorai – pavyzdžiui, Vaclovas Biržiška teigė, kad Vilniaus universiteto studentų žemaičių ratelio veiklą nulėmė būtent kilmė („Savitas, dar galutinai neišmiręs žemaičių patriotizmas“ ir „didesnis artumas liaudžiai, nes ir tos jaunuomenės dalis ne bajorijai, bet liaudžiai priklausė“⁴⁹).

Tokiame kontekste Daukanto kilmės traktuotė – „gimė isz bajoru“⁵⁰ – tapo problemiška⁵¹. Remiantis minėtais negausiais biografijos šaltiniais,

45 Neužtruktų tai identifikuoti, jei į knygelę būtų įdėtas turinys.

46 Giršas Rutenbergas, *op. cit.*, p. 6, 42. Sukilimo įvykiai Rutenbergo interpretacijoje pateikiami kaip viena iš reikšmingų Daukanto sveikatos blogėjimo ir mirties priežasčių.

47 Juozas Ambrazevičius, „Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje“, *Židinys*, Nr. 2, 1936, p. 131. Apie morališkai nusmukusios bajorijos vaizdinį tarpukario literatūroje plačiau žr.: Viktorija Šeina, „Priešas, svetimkūnis, kenkėjas: lenko vaizdinys tarpukario lietuvių literatūroje“, *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 7, 2018, p. 25–30.

48 Zenonas Ivinskis, *op. cit.*, p. 276.

49 Vaclovas Biržiška, „Prakalba“, in: Simanas Daukantas, *Darbay senuju Lituwii yr Žemaycziiu 1822*, spaudai paruošė Vaclovas ir Mykolas Biržiškai, Lietuvos universiteto bibliotekos leidinys Nr. 1, Kaunas: Lietuvos universiteto biblioteka, 1929, p. [2].

50 Jonas Šliūpas, „Simanas Daukantas“, *Lietuviszkiejie Rasztai ir Rasztininkai*. Raszliszka peržvalga parengta Lietuvos Mylėtojo, Tilžėje: Kaszta Bałtimorės M. D. L. M. Draugystės, Otto von Mauderodės sp., 1890, p. 33.

51 Bajorų Daukantų genealogiją tyrinėjęs Elmantas Meilus, nustatęs Augustino Janulaičio įvestus netikslumus ir klaidingus vertinimus, kaip pagrindinę interpretacinę problemą nurodė ideologinę žiūrą. Žr.: Elmantas Meilus, „Apie Daukantų giminę“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: Simonas Daukantas, p. 8–49. Aktualų genealoginį tyrinėjimą žr.: Juozas

prisilaikyta nuomonės, kad Daukanto tėvai buvo „karališkieji žmonės“ (nebaudžiauninkai), tėvas ir senelis tarnavę girininkais, o įrašas apie bajorišką kilmę galimai atsiradęs krikštijant – kaip tiems laikams įprasta praktika (esą klebonai, tėvams pageidaujant, neatsisakydavo dėl geresnės vaiko ateities į metrikus įrašyti ir aukštesnę kilmę⁵²). Daukanto bajorystė, nors ir teisinta karjeros sumetimais, suvokta kaip netikroviška, apsimestinė („nors ir laikė save viršininkų akyse bajoru, negalėjo pakilti karjeroje“⁵³), susijusi su nuolatiniais rūpesčiais bei diskriminacija⁵⁴.

Bendra miglota tarpukario vaizdinija gerai atsiskleidžia gretinant du Sūdžiaus samprotavimus. Juose skirtingai komentuojamos Daukanto galimybės gauti „riebią ir šiltą vietą“:

Kada jis baigė universitetą ir gavo abiejų teisių magistro laipsnį, galėjo bet kur Lenkijoje ar Rusijoje gauti riebią ir šiltą vietą. Tačiau jis trokšta iškelti Lietuvos garbę, dėl to, nežiūrėdamas nieko, pasirenka blogiausią vietą – užsidaręs dulkėtuose archyvuose ieškoti dokumentų ir iš jų rašyti Lietuvos istoriją.⁵⁵

Jautė savo muziko kilimą ir Simanas Daukantas, baigęs aukštuosius mokslus. Jis būtų daug lengviau gyvenęs, daug daugiau nudirbęs, jei būtų gimęs bajoru, jei nebūtų tekę visą gyvenimą nešioti muziko dėmę. Dėl muziko vardo negalėjo gauti kokią nors aukštesnę ir geresnę tarnybą, net sunku buvo prieiti prie archyvų ir nurašyti dokumentus.⁵⁶

Sūdžiaus pavyzdys, kaip vienas iš daugelio, leidžia kalbėti apie tarpukariu cirkuliuusį Daukanto kilmės mitą, be to, būdingai iliustruoja laviravimą (tarp biografinių šaltinių trūkumo iš vienos pusės ir nuoširdaus noro heroizuoti iš kitos), vedusį autorius prie bajoriškosios Daukanto tapatybės atmetimo. Svarbu pažymėti, kad prie šio neintegravimo svariai prisidėjo Janulaitis – 1913 m.

Vyšniauskas, Vsevolodas Cvetkovas, „Polemika dėl Simono Daukanto bajorystės“, in: *Vargo pelės ainiai*, Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2018, p. 19–30.

52 Plg.: Aleksandras Merkelis, *op. cit.*, p. 3. Tokios versijos vertinimą žr.: Elmantas Meilus, *op. cit.*, p. 10–12.

53 Zenonas Ivinskis, *op. cit.*, p. 248.

54 Plg.: Aleksandras Merkelis, *op. cit.*, p. 6.

55 Petras Sūdžius, *op. cit.*, p. 11.

56 *Ibid.*, p. 20–21.

jis ne tik nužymėjo gaires mokslinės žvilgsnio link („naujų gi faktų vietą užima nuplukusios puikios frazos. [...] Vienas kitas atranda šią ar tą jo būdo ypatybę, kuri šiam laikui reikalinga“), bet ir nedviprasmiškai sprendė kilmės falsifikavimo ir (ne)turto klausimus („Valančius taip-pat užrašytas parapijos krikšto knygoje bajoru“; „Giminėms rodėsi, jog jisai buvęs turtingas žmogus ir turėjęs gerą vietą. Vis tai pasaka“⁵⁷). Vėlesnieji tarpukario autoriai, neįsigilinę į bajorystės dokumentų bylą, neprobleminę šio klausimo ar apskritai jį praleidę, greičiausiai tai motyvavo Janulaičio autoritetu⁵⁸. Nors jie nesuklydo Daukanto tekstuose išvelgdami lietuviško-provalstietiško diskurso realizavimą, mechaniškai jungė diskursą, mentalitetą ir luominę priklausomybę, taip Daukantą *įliaudindami* (ne dvaro ir ne miesto žmogus, neapsinešęs „miesčioniškos kultūros dulkėmis“⁵⁹).

Pirmasis (vienintelis), prie Daukanto kilmės klausimo sustojęs plačiau ir bandęs metodiškai jį nagrinėti, buvo Mykolas Biržiška. Jis išvardijo šaltinius, liudijusius bajorišką kilmę, taip pat perteikė Mečislovo Davainio-Silvestraičio (t. y. Daukantų giminių) poziciją, kurią Jablonskis paskelbė *Varpe* ir vėliau patvirtino Janulaitis („pasirėmęs dar užsilikusiąja Kauno bajorų deputacijoje D[aukanto] bajorystės byla“⁶⁰), tačiau tuo neapsiribojo ir ėmėsi savarankiškų svarstymų. Atsargiai pasvėręs prieštarigus faktus, tokius kaip diplomų teikimo praktika universitete, nauji draudimai studijuoti valstiečiams ir tai, kad Daukantas „vis dėlto gavo kandidato ir magistro laipsnį“, Biržiška suabejojo Janulaičio išvada: „Gal būt, D[aukant]ai bus nusmukę ir savo kilmės raštų nustoję bajorai?“⁶¹ Iškėlęs tokią prielaidą, laikėsi jos ir toliau („išbajoris“⁶²), tačiau ši interpretacija buvo vėlyva (1937) ir didesnės reikšmės tarpukariniam „vargo pelės“ mitui jau neturėjo. Daukantas, skurdžiomis sąlygomis siekęs mokslo, rodęs aukojimosi dėl tėvynės

57 Augustinas Janulaitis, *Simanas Daukantas. Jo gyvenimas, darbai ir vargai (1793–1864)* (atspaudas iš *Lietuvių tauta*, 1910), Vilnius: M. Kuktos sp., 1913, p. [3], 11, 17.

58 Plačiau apie tarpukario istorikų sociografiją ir autoritetus žr.: Aurelijus Gieda, *op. cit.*, p. 371–408.

59 Zenonas Ivinskis, *op. cit.*, p. 276. Svarstymų apie Daukanto liaudišką prigimtį, artimų vėlesnei sovietinei istoriografijai, pateikiama Vinco Laurinaičio darbe (Vincas Laurinaitis, *op. cit.*, p. 263–268).

60 Mykolas Biržiška, *op. cit.*, p. 137.

61 *Ibid.*, p. 137–139.

62 *Ibid.*, p. 141.

pavyzdį („Galima sakyti, gyveno kaip tikras vienuolis“⁶³), atliepė kolektyvinę iš kaimo kilusių lietuvių patirtį⁶⁴.

Juozas Ambrazevičius, derindamasis prie herderiškos–daukantiškos retrospektyvios nuostatos tautinio autentiškumo ieškoti mažiau civilizuojoje, konservacinio pobūdžio valstiečių kultūroje, ir paties Daukanto savybes, pavyzdžiui, jo katalikiškumą, perteikė kaip reikšminę liaudišką tradiciją, netekusią gyvybingumo ir tęstinumo bajoriškoje tautos dalyje:

Kaip tikra valstietiška žymė, kurios trūko bajorėliui Jucevičiui, iškeltinas Daukanto religingumas – nuoširdus pasitikėjimas Dievo Apvaizda, pasitikėjimas, neiškreiptas mokytinio racionalizmo; jis guodžiasi varguose vienu Dievu: kantriai priiėmas iš jo rankų ir ligas, ir vargus, ir nelaimes. Išlaikęs ir religinės praktikos tradicijas: Papilėje gyvenantį matome vaikščiojantį į bažnyčią, poteries kalbantį.⁶⁵

Laurinaitis religingumą pirmiausia siejo su individualia prigimtimi ir Romantizmo įtaka:

Daukantas tikru tikybos skeptiku ar bedieviu ir būti negalėjo, nes jis buvo romantikas. Jau pati jo asmenybė, būdama ne racionali, bet jausminė, stumia į jausminę, tikybinę sritį. Kiekvienas romantikas, vaizduotei skirdamas didžiausios reikšmės, mėgsta miglotus miražus ir paslaptinumą. Tokiam tikybinė nuotaika teikia laisvės ir medžiagos; [G]iliau įsižiūrėję, pamatome autorių esant gilių religinių jausmų.⁶⁶

Daukantas, anot Laurinaičio, nors griežtai nepritarė krikščionybės įvedimo priemonėms, „aiškiai mato tas krikščionybės puses, kurios praneša pagonybę“⁶⁷, o didelę pagarbą pagonybei paprasčiausiai nulėmė pagarba papročiams ir jų autentikai.

63 Petras Sūdžius, *op. cit.*, p. 11.

64 Plg.: „Ir koks jis mums, kaimo vaikams, artimas, kada jis, negalėdamas suskubti į motinos laidotuves, statydina paskiau jai paminklėlį [...]. Lygiai artimas, kada jis ragina savo brolius mokytis, pats jais rūpinasi“. Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 132.

65 Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 132; plg.: „Daukantui, įsijautusiam į *bekraščių girių Lietuvos* viziją ir, manding, nutolusiam nuo autentiškos religinės praktikos, buvo sunku pozityviai žvelgti į krikščioniškos kultūros kelią Lietuvoje“ (Paulius Subačius, *Antanas Baranauskas. Gyvenimo tekstas ir tekstų gyvenimai*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 96).

66 Vincas Laurinaitis, *op. cit.*, p. 269, 268.

67 *Ibid.*, p. 269.

Krikščionybė kaip *rašto* civilizacija buvo natūralus tarpukario Daukanto tapatybės dėmuo, išreikštas tradicinio liaudiško pamaldumo, dievobaimingumo vaizdinija; išskyrus sekuliariesnių pažiūrų Rutenbergą, religingumą perteikusį dvasingo pasišventimo, *atsivertimo* į lietuviybę motyvais, kiti tarpukario autoriai Daukantą matė ne tik kaip asketiško, santūraus būdo kunigų bičiulį intelektualą, bet ir pavyzdinį valstietį–prasimušėlį, nenutraukusį dvasinių ryšių su sodžiumi, išsaugojusį ir krikščioniškų pamaldumo formų praktiką, ir betarpišką jų turinio suvokimą.

„Valstietis, demokratas“⁶⁸: Daukanto antilenkiškumo pobūdis

Daukanto luominės priklausomybės potekstė, vertė ir jos perreikšminimas su problema ir antilenkiškų pažiūrų klausimą. Kodėl, tarpukario autorių supratimu, Daukantas nemėgęs lenkų?

Populiariai rašę autoriai rinkosi ryškias spalvas ir visą XIX a. traktavo kaip gana vientisą diskriminacijos laikotarpį, kuriame lenkai – vienareikšmiškai – atliko kultūrinių prispaudėjų vaidmenį. Komentuodamas pirmąsias Daukanto patirtis mokykloje ir blogą lenkų vienuolių pedagogiką, Janulaičio teiginius⁶⁹ Merkėlis praplėtė savomis išvadomis: „Simanas nepamėgo nė dėstomosios lenkų kalbos. Gali būti, dėl to vėliau jis ir rašė tik lietuviškai“, o atsidedęs studijoms universitete, „pamatė, jog Lietuva ir Lenkija tai dvi visai skirtingos tautos, kurias buvo tik kuriam laikui kaip ir sujungusi vadinamoji Unija, Lietuvai tikrai nelemta ir pragaištinga. Patyrinėjęs Lietuvos praeitį, Daukantas įsitikino, jog Lenkija ne gera, bet bloga Lietuvai tedariusi“⁷⁰. Rutenbergas *alma mater* traktavo kaip dvigubą ideologinį įrankį („lenkų jezuitų kūdikėlis [...] katalikybės skleidimo tikslu, bet ypačiai varyt tautinį lenkų darbą“⁷¹) ir aštrino Vilniuje tvyrojusios kultūros svetimumą lietuvių liaudies masėms. Rutenbergo publikacija, chronologiškai ankstyviausia po Suvalkų sutarties sulaužymo, išsiskiria antilenkiškų tendencijų ryškumu ir tautinės nesantaikos kurstymu („Štai ką rašo Daukantas apie piktąjį Lietuvos genijų – karalių Augustą-Sigizmundą“), tačiau kaltinimai

68 *Ibid.*, p. 263.

69 Augustinas Janulaitis, *Simanas Daukantas. Jo gyvenimas, darbai ir vargai (1793–1864)*, p. 12.

70 Aleksandras Merkėlis, *op. cit.*, p. 4, 5.

71 Giršas Rutenbergas, *op. cit.*, p. 17.

buvo nukreipti ir į nepakankamai drąsius, lyginant su Daukantu, tarpukario Lietuvos istorikus: „Daukantas duoda teisingą Liublino ūnijos prognozą. Keletu žodžių jis paaiškino tai, kas daugeliui yra stebinančiu klausimu: kodėl lietuviai išnyko nuo politinės arenos, ir [...] nustojo savo inteligentijos [...]“.⁷²

Nusivylimo sutarties sulaužymu poteksčių ir retrospektyvaus vaizdavimo neišvengta ir akademinėse publikacijose. Laurinaitis, Daukanto pasaulėžiūrą analizavęs kaip įvairiaaspęktę *ideologiją*, adekvačiai vertino pernelyg didelį patriotinį angažuotumą: „Užtenka mums prisiminti jo pažiūras kai dėl visų svetimtaučių, tuoj suprasime, Daukantą net fanatiškai nusiteikusį. Visai teisingai M. Biržiška, tarp kita ko, Daukantą pavadina ‘trochę może szowinistycznie usposobiony’“⁷³, tačiau pats daukantiško diskurso išsiskleidimu tekstuose grožėjosi:

Bajorų Daukantas kęste nekenčia. Ypačiai gražiai savo pasipiktinimą yra atvaizdavęs *Būde* (264, 303–4). Bajorai, užmiršę valstybinius uždavinius, įvedę baudžias, susidėję su lenkais ir, doroviškai nupuolę, pražudė Lietuvos valstybę. Valstybė žuvo, nes valstiečiai buvo nualinti baudžiasvos.

Nemažesnė antipatija matoma ir *Darbuose*... tik čia nėra dar taip ryški.⁷⁴

Laurinaitis svarstė, kad Dionizas Poška „rašė ne valstiečiams, bet, greičiau, bajorams; rašė bajorams graudenumus; rašė ar politiniais sumetimais, ar žmoniškumo dėliai. Daukantas rašė valstiečiams“⁷⁵. Vėliau Maciūnas šią versiją (bajoras bajorams) pagrindė šaltiniais. Komentuodamas *lenkiškai* rašiusių aktyvių Žemaitijos bajorų socialines pažiūras, Maciūnas pabrėžė, kad jie, nors piktinosi luomine nelygybe ir ją pasmerkė („norėdami paveikti konservatyviąją bajoriją“), bet liaudžiai skirtose knygose, priešingai, diegė prisirišimą prie savojo luomo („Juk jiems patiems būtų buvę pavojinga revoliucinti mases“) ir teigė, kad prigimtinis luominis skirtingumas ateinąs iš Dievo, valstiečius ragino suprasti savo pareigas ir rūpintis gerai jas atlikti⁷⁶. Daukanto „demokratinį nusistatymą“ – pažiūrą, kad tautą sudaro ne bajorai, bet visi luomai – Maciūnas grindė pozityvia demokra-

72 *Ibid.*, p. 32, 35.

73 „Kiek šovinistinio būdo“, in: Vincas Laurinaitis, *op. cit.*, p. 286.

74 *Ibid.*, p. 265.

75 *Ibid.*, p. 266; taip pat žr.: p. 285.

76 Vincas Maciūnas, *op. cit.*, p. 92. Kaip išimtį šiame bajoriškame diskurse Maciūnas nurodė Jono iš Swisloczes vertimo priedą *Mužikėlio giesmė* (1823).

to Joachimo Lelewelio įtaka, patirta universitete⁷⁷, ir luomine priklausomybe: „Tiktai valstietis S. Daukantas nenorėjo būti bajorijos idealų reiškėjas.“⁷⁸

Tarpukariu sureikšmintą ne tik kultūrinę diskriminaciją, bet ir sąmoningai ryškinta ekonominė-socialinė priešprieša – išnaudojantis ponas, etninius interesus išdavęs bajoras ir lenkas kartais imti traktuoti sinonimiškai, o tokia XIX a. „bajoriškosios lenkybės“⁷⁹ interesų fone veikiantis Daukantas tapo išskirtiniu reiškiniu. Matyti, kad jo antilenkiškumas daugiausia traktuotas kaip socialinio pobūdžio – tapatintas su pažangia socialine laikysena ir pagrįstas jau minėtu kilmės mitu. Galima apibendrinti, kad nepriklausomos Lietuvos visuomenei (ypač jaunesniajai jos kartai) būdinga padidėjusi išankstinė neigiama pažiūra į luominę visuomenę ir luominę priklausomybę: siekta pabrėžti, jog Daukantas buvęs demokratiškas pažiūrų, vienokiais ar kitokiais (bet daugiausia ne viešais⁸⁰) būdais kovojęs prieš socialinę, teisinę nelygybę ir žmonių išnaudojimą. Daukanto idealizuota *liuositybė*, galima sakyti, tarpukario Lietuvoje buvo retrospektyviai pervadinta demokratija ir demokratiniais idealais:

Tas demokratijos ypatumas Daukanto visur pabrėžiamas. Jis pabrėžiamas, reikia pasakyti, ne kaip istorijos faktas, bet kaip laidas valstybinės santvarkos. Demokratiškumas visur su simpatija keliamas.⁸¹

Akivaizdus ne vien tautinio, bet ir socialinio susipratimo akcentavimas leidžia kelti prielaidą, kad demokratiškasis Daukanto tapatybės dėmuo tapo savotiška jungiamąja-pereinamąja grandimi – viena vertus, neutralizavusia dalį įtampų, kurias kėlė faktografiniai neatitikimai ir kontrastai (ne bajoras, gavęs

77 *Ibid.*, p. 248; taip pat žr.: Zenonas Ivinskis, *op. cit.*, p. 275. Maciūno darbas bene pirmasis, kuriame aptarti ir masoniškieji Vilniaus universiteto kontekstai – „pažangos ir humaniškumo, artimo meilės ir pacifizmo, luomų sulyginimo ir broliškumo, labdariškumo ir deizmo, bažnyčios nuo valstybės atskyrimo“ idėjos ir keliamas Daukanto priklausymo filomatų-filarėtų ratui klausimas (Vincas Maciūnas, *op. cit.*, p. 54 ir toliau).

78 Vincas Maciūnas, *op. cit.*, p. 93.

79 Mykolas Biržiška, *op. cit.*, p. 141.

80 Plg.: „Matė, kad valstietis yra beteisis ne dėl to, kad jis menkesnis, bet jau dėl vienos žemės kilmės. Patsai pajutęs, kiek reiškia kilmė, dar labiau nei kiti to meto šviesuoliai turėjo neapkęsti tos luominės nelygybės. Bet kovoti prieš ją atvirai, viešai, kaip tikras valstiečio sūnus, nedrįso“ (Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 132–133), taip pat žr.: Vincas Laurinaitis, *op. cit.*, p. 263.

81 *Ibid.*, p. 266.

mokslo laipsnį; skurdžius, turėjęs lėšų knygų leidybai, istorinių šaltinių nuorašams ir kt.), antra vertus, išreiškusia tarpukario visuomenės demokratinę orientaciją ir ištikimybę tautinės respublikos vizijai. „Šiandien mes turime laisvę, turime valstybę ir už tai turime būti dėkingi taip pat S. Daukantui“⁸², – rašė Merkelis. Tokios ištaros glausta akademinė versija⁸³ galima laikyti Ambrazevičiaus tekstą „Tautinės minties naujinimas: Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje“ (1936), kuriame mėginta *to meto* visuomenei paaiškinti jau įvykusį lietuvių ir lenkų poliarizacijos reiškinį ir jį dekonstruoti, Daukanto pasiūlytą „savarankiškos, demokratiškos lietuvių tautos“ savivaizdį interpretuojant kaip kokybinį tautinės sąmonės ir valstybinio mąstymo tradicijos pokytį⁸⁴. Ambrazevičius aptarė metraštinės raštijos nelietuvių kalba raidą bei Mikalojaus Daukšos idėjos atgijimo prielaidas ir etapus, tačiau paradigminį lūžį įžvelgė būtent poli-

82 Aleksandras Merkelis, *op. cit.*, p. 19.

83 Ambrazevičiaus publikacijoje konspektyviai užbrėžtas Romantizmo reikšmes, išlaikydamas tą pačią perspektyvą (paaiškinti, kaip brendo „polinkis idealizuoti tai, kas lietuviška“), vėliau dokumentiškai išplėtė Maciūnas (Vincas Maciūnas, *op. cit.*, p. 7), o Ivinskis akceptavo Jeano Jacques'o Rousseau idėjų įtaką ir pratęsė antilenkiškų nuostatų egodokumentiniuose tekstuose analizę (Zenonas Ivinskis, „Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija (Metmens Daukanto istoriografijai pažinti)“, *Naujoji Romuva*, Nr. 11 (271), 1936 03 15, p. 247–250; „Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas“, *Naujoji Romuva*, Nr. 12 (272), 1936 03 22, p. 275–278; „Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar“, in: *Lietuvių katalikų mokslų akademijos Suvažiavimo darbai*, t. 3, 1939, p. 320–341). Plg.: „Stereotipines tezes apie Simono Daukanto antilenkiškumą kartoja kai kurie naujausių tyrimų autoriai, kritiškai neįvertindami aušrininkų bei varpininkų formuotos ir vėliau tautinio lietuvių judėjimo įtvirtintos klišės. Ji ypač prigijo populiariojoje literatūroje apie Daukantą, taip pat ir Lietuvos istorijos bei lietuvių literatūros vadovėliuose. Pavyzdžiui, Vanda Daugirdaitė-Sruogienė teigė, kad Daukantas lenkų „labai nemėgo, kaltino juos dėl visų Lietuvos nelaimių“. [...] Panašus suabsoliutinimas būdingas Motiejui Miškiniui, kuris teigė, kad „visas lietuvių nelaimės, kaip esame kalbėję, Daukantas aiškina bloga svetimųjų įtaka.“ Vėlgi tai tik įspūdiu paremtas, klaidingas tvirtinimas. Populiarioji literatūra plačiai paskleidė klaidingą tvirtinimą, kad „didžiausias, Daukanto manymu, Lietuvos priešininkas, buvo lenkai“ (Saulius Pivoras, *op. cit.*, p. 105–106).

84 Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 136. Plg.: „Daukanto intelektualinio palikimo lietuvių savivokai svarba yra aiškiai suvokiama, tačiau paprastai jis matomas tik kaip istoriografijos pradininkas ir / ar istorinių tyrimų objektas arba kaip įdomus kalbotyrinių studijų atvejis. [...] Tačiau galima – ir būtina – klausti, ką derėtų pasakyti apie jo politines idėjas ir jų palikimą. Sunku pasakyti, kodėl šis klausimas realiai buvo suformuluotas tik sovietmečiu“ (Justinas Dementavičius, *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 45).

tizuotame sąmonės akte, kuriuo, lietuviui siekiant sukonzentruoti tautinį tapatumą, sąmoningai ir radikaliai atsiskiriama nuo *visų kitų*. Atsižvelgiant į istorinę Lietuvos valstybingumo raidą, buvo būtina pradėti nuo lenkų:

Lietuvių tautos sąmonės evoliucijoj toks griežtas skyrimasis nuo lenkų yra naujas dalykas. Jis gali stebinti savo griežtumu ir net fanatizmu. Bet neužmirština, kad visuomet dvasinio persilaužimo momentai esti egzaltuoti. Tai matyti visuose sąjūdžiuose, kurie turi pakeisti senąją tvarką ir įvesti naują. Egzaltuotas, vaižgantiškai lyginant, ir pavasaris, kuris pakeičia žiemą.⁸⁵

Remdamasis, kaip ir Daukantas, herderiška nuostata, kad kalba išreiškia ne tik komunikacinį turinį, bet yra ir unikali mentalinė struktūra, reprezentuojanti tautinę pasaulėjautą ir individualybę („tautos dvasios“ turinius), Ambrazevičius unijinę tradiciją reflektavo kaip istoriškai susiklosčiusį psichologinį *sąmonės* dviypumą ir nemažai dėmesio savo analizėje paskyrė savivokos konfliktui išryškinti ir pagrįsti. Lietuvos bajorai, jo požiūriu,

atrodo, nejautė to vidaus konflikto, kurį teko išgyventi L. Rėzai, kada jo sąmonėje paaiškėjo, jog dvi tautybės – lietuvių ir vokiečių – nei Prūsų karalystėje nei jo paties psichikoje jau nebesuderinamos. Lietuviškos lenkiškos ideologijos aukštuomenė labiausiai pasireiškė Adomo Mickevičiaus asmenyje ir kūryboje. Kaip Lietuvos žemė kitados buvo davusi Jogailą, dvilypės valstybės politinį valdovą, taip tos valstybės gale davė Mickevičių, literatūros valdovą, kuris visai neveidmainiaudamas galėjo vadintis ir lietuviu ir lenku. Bet Mickevičius ir kiti mažesnieji yra paskutinis tos dvilypės lietuviškos ir lenkiškos tautinės koncepcijos didingas švystelėjimas lenkų kalba.⁸⁶

Ši *psichologizuota* žiūra natūraliai vedė prie išvados, kad ir dvietaučio valstybingumo tradicijos nutraukimas prasideda pirmiausia mentaliniame lygmenyje: „Reikia naujo žingsnio tautinės sąmonės evoliucijoje [...]. Reikia psichologiškai suardyti tas unijos ryšys, kuriuo buvo lietuvis susietas su lenku [...].“⁸⁷ Iš tokios perspektyvos Daukanto „griežtumu ir net fanatizmu“ stebinantį antilenkišką nusistatymą kvalifikavo ne kaip istorinę, bet psichologinę tiesą (plg.: „Vergiją

85 Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 137.

86 *Ibid.*, p. 130.

87 *Ibid.*, p. 131.

įvedė Lietuvoj tik lenkai – išrodinėja D. laiškuose į Narbutą⁸⁸), o parašytus veikalus – ne (tiek) kaip istoriografiją, kiek istoriosofiją. Taigi Ambrazevičius vienas pirmųjų akcentavo psichologinį lietuvių atsiskyrimo nuo lenkų momentą – įvertino kuriamąją antilenkiškumo vertę modernaus tautinio tapatumo formavimuisi ir, visą laiką pabrėždamas žvilgsnio retrospektyvumą („Mūsiškai suprastos tautybės tada iš viso nepaisyta. Pati valstybė buvo tik dinastinė“⁸⁹), pasiūlė perspektyvą, nepažeidžiančią *istorinio* buvusios LDK ir naujosios Lietuvos vientisumo. Tai leido suproblemiti tautinių stereotipų formavimą(si)⁹⁰ ir naujai grįžti prie klausimo, ar Daukantas, visgi, buvo prieš lenkus, ar – pirmiausia – prieš *svieto nuvergimą*:

Kaip čia lietuviai Pabaltijy gyveno? Jie buvę laisvi: rinkę sau viršininkus iš išmintingųjų ir narsiųjų – demokratiškai. Vergystė tai velnio darbas (*Istorija*, 52 p.). [...] Tai buvo lietuvių aukso dienos.

[K]ada diduomenė išlepusi, tada pasisavinusi lenkų, gudų, vokiečių ir kitų „šaldrų papročius, užmiršo ir pamynė po kojų tą šventą dabą savo bočių prabočių“ [...] (*Būdas*, 301 p.).⁹¹

Remdamasis tekstais ir korespondencija, Ambrazevičius rekonstravo Daukanto vertybinę poziciją („Šitos ideologijos šviesoj dabar aiškėja, kodėl S. D. [...] lietuvybės pagrindu laikė liaudį“⁹²) ir įtikinamai iliustravo, kaip bajoriškojo luomo periferizavimo iniciatyva kyla (ir tarpukarij pasiekia) per Daukantą, bet taip pat konstatavo laisvės idėjos pirmumą ir į antilenkišką tendenciją jo istoriosofijoje žvelgė tik kaip į natūralią (bent jau tikėtiną) pasaulėžiūrinių įsitikinimų tąsą.

88 *Ibid.*, p. 137.

89 *Ibid.*, p. 129.

90 Plg.: „Nuo Daukanto laikų Jogaila, tas Lietuvos kunigaikštis, nuėjęs į lenkų pusę, pavirto ženkle viso blogo; tas lietuviškasis Vytautas pavirto viso gero idealu“, arba: „Tuo momentu neapykanta lenkybei sutapo su neapykanta ponui panašiai, kaip paskiau neapykanta rusui sutapus su neapykanta pravoslavijai“ (Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 139, 138). Plg. Ivinskis Jogailos asmenybę („kuriam lietuvių istorijografija senai yra skolinga objektyvesnio atvaizdavimo“) apibūdino kaip simpatišką (Zenonas Ivinskis, *op. cit.*, p. 276).

91 Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 134.

92 *Ibid.*, p. 136.

Be antilenkiškojo ir demokratizacijos aspektų, kuriuos išryškinome, bendrai Ambrazevičiaus publikacijoje svarbūs du dalykai – modernios tautos sampratos formavimasis ir jos internalizavimas. Abu procesai buvo aptarti *laipsniais, etapais*, sekant skirtingas jų evoliucines trajektorijas ir iliustruojant, kad (kaip) idėjos sukonzentravimas ir kokybinis atnaujinimas individualioje sąmonėje prailenkia su kiekybine, masine sąmone: Daukanto tautinės sąmonės balsas, nors „nebuvo taip nykiai nuskambėjęs kaip kitados Daukšos“, tačiau tebuvo pradžios momentas, impulsas perspektyvių, bet tolimų procesų:

Kad tauta veržtųsi pasireikšti kultūrinio gyvenimo autonomija; kad siektų susiorganizuoti į politiškai nepriklausomą valstybę, – [t]jie du laipsniai tautinės sąmonės evoliucijoje ateis tik paskiau, ateis tada, kada bus realizuotas visoje tautoje S. Daukanto tautinės sąmonės laipsnis. O tai įvyks dar negreit.

[...]

Daug dar lietuvių šviesuomenės tebesilaikė anos dvilypės Lietuvos ir Lenkijos unijų ideologijos. Baranauskas ar ne įdomiausias bus tos ideologijos atstovas, rašęs lietuviškai, panašiai, kaip Mickevičius lenkiškai. Bet su *Aušros* sąjūdžiu daukantinė ideologija virsta visuotine jaunosios Lietuvos ideologija.⁹³

Taigi Daukantas „prašoko savo laikų visuomenę“⁹⁴. Bet ar jis buvęs „tik liaudies žmogus, kaip girinė obelaitė“⁹⁵? Jeano Jacques'o Rousseau, Johanno Gottfriedo Herderio, Franzo Boppo ir kitų idėjos, Ambrazevičiaus požiūriu, tik „padrąsino senąją koncepciją suardyti ir sukurti visiškai naują“⁹⁶. Daukanto „savaimingo lietuvio“ idealą ir istoriografijos nacionalizavimo pastangas Ambrazevičius traktavo kaip kontekstinį, savalaikį Vakarų Europos reiškinių, todėl pagrindinis jo analizės tikslas buvo parodyti, kad Daukantas, nors veikė tuščioje dar nesamos, nekonsoliduotos tautinės bendruomenės erdvėje, buvo europinės kultūros (ir masto) žmogus: europinių idėjų reiškęjas, ne jų imituotojas; vienišas Lietuvoje, bet ne Europoje. Tai pagrįsdamas įrodinėjo Daukanto ir Vakarų idėjų artimą ryšį ir *tapatumą*:

93 *Ibid.*, p. 138–139. Analogiškos žiūros į Daukanto diskurso naujumą ir socialines bei psichologines prielaidas laikėsi Maciūnas (Vincas Maciūnas, *op. cit.*, p. 298).

94 Juozas Ambrazevičius, „Tautinei minčiai dirvos ruošimas: gyvasis Motiejus Valančius“, in: *Lietuvių rašytojai. Literatūriniai straipsniai*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 33.

95 *Idem*, „Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje“, *Židinys*, Nr. 2, 1936, p. 133.

96 *Ibid.*, p. 136.

Nebetęsiant tų įdomių poetiškų S. D. paveikslų apie senovės lietuvių gyvenimą, kyla klausimas: iš kur tos S. D. pažiūros apie lietuvių kilimą, laimingą gyvenimą ir nykimą. Tai nėra S. D. visai originalus išradimas. [...] Rousseau, eidamas prieš savo dienų visuomenės sunykimą, pirmasis buvo paskelbęs, kad viskas išeina tobula iš Kūrėjo rankų ir sugenda žmogaus rankose. Iš Kūrėjo rankų išėję žmonės visi buvo laisvi, lygūs, laimingi.⁹⁷

Iš kitų tarpukario autorių Ambrazevičiaus interpretacija išsiskyrė nuoseklią idėjų istorijos perspektyva, bet ne Daukanto kilmės mitu. Viena vertus, maksimaliai išplėtotą valstietiškų metmenų–europiškų ataudų priešprieša savita tuo, kad ja išgaunamas „lietuviškas raštas“, o prie galiojančio mito pridėdama nauja – *europinė* – vertė; kita vertus, specifinis publikacijos struktūravimas⁹⁸ liudija, kad kontrastu paremtas argumentavimas Ambrazevičiui buvo ne mažiau svarbus nei pačiam Daukantui.

Išvados

Tautos pranašu vadintas Daukantas kultūrinės tarpukario savivokos savastimi tapo palaipsniui ir nelengvai. Nors jo veikalų fragmentai tapo privaloma skaitinių dalimi tarpukario Lietuvos mokykloje, paminklas Papilėje ir *Būdo senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* perleidimas, pažymėtina, atsirado privačia iniciatyva, patikimai liudijančia, kad dėmesingiausi Daukanto kūrybinio genijaus gerbėjai

97 *Ibid.*, p. 135. Šios kontekstualizavimo strategijos, atrodo, nesuprato Laurinaitis, nes į tokį pasakymą – ne visai originalus išradimas – reagavo polemškai. Jis taip pat pasisakė prieš tariamai vyraujančią tendenciją pabrėžti idėjų išoriškumą – t. y. vaizduoti, kaip Vakarų Europos idėjos „užkrėtusios besnaudžiančius lietuvius, ir ta pačia linkme pastūmėjusios“, taigi, kaip Ambrazevičius ir Maciūnas, akcentavo socialinio ir kultūrinio konteksto reikšmę: „idėja, nors ir gražiausia ji būtų, ji ar paskirą žmogų ar tautą gali tik tada išjudinti, jei ji bus radusi čia sau tinkamą dirvą“ (Vincas Laurinaitis, *op. cit.*, p. 240).

98 Teksto padalos: „Ižanga. Tautinės sąmonės linkui“, „1. Valstietiški metmenys“, „2. Europiški ataudai“, „3. Lietuviškas raštas“, „Pabaiga. Daukanto tautinės ideologijos realizavimas tautoje“. Pasirinktos priešpriešos simboliškumą liudija ir tai, kad Daukantas Ambrazevičiaus interpretacijoje valstietis, tačiau jokių būdu ne „vargo pelė“, plg.: „Net visas sodžius buvo pajutęs, kad S. Daukantas Petrapilyje esąs ‘galingas’ ir ‘įtakingas’. Todėl ir kreipdavosi į jį su reikalais“ (Juozas Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 132).

ir atminimo „paveldėtojai“ šiuo laikotarpiu buvo mokytojai. Būtent jų pastangomis populiarėjo Daukanto asmenybė, kapo lankymas, sau kelią skynėsi gana platus jo vardo populiarinimo procesas, ilgainiui pavertęs Daukantą *atminties vieta*. Tačiau jokia solidesnės apimties archyviniais šaltiniais paremta Daukanto biografija tarpukariu nebuvo parašyta. Mykolo Biržiškos enciklopedinis straipsnis (1937) ir fundamentalus Vinco Maciūno tyrinėjimas, gausiai dokumentavęs tautinio judėjimo dalyvių veiklą ir jų tarpusavio ryšius, taigi tą aplinką, kurios buvo veikiamas ir kurioje veikė Simonas Daukantas, pasirodė tik laikotarpio pabaigoje (1939).

Biografijos trūkumas lėmė nemažus interpretacinius netolydumus, kartais pastebimus net pavienėse publikacijose, ypač populiariosiose, – jų autoriai, neturėdami tikslesnių ir vienalaikio mokslo labiau išstobulintų biografinių duomenų, naudojami paties Daukanto išbandytu metodu – *vaizdžiai atkurti* praeitį. Kiti šiam atotrūkiui įveikti, sekdami Augustino Janulaičio (1913) pavyzdžiu, pasitelkė egodokumentus; jų panaudojimas taip pat liudija, kad Daukanto – kaip antilenkiškų pažiūrų intelektualo ir antilenkiško diskurso kūrėjo – vaizdinys nebuvo tik istorinio fono nulemta tarpukario autorių emocinė aspiracija. Nors naujos Daukanto biografijos poreikis jau tarpukariu darėsi akivaizdus, manytina, kad šią spragą bent iš dalies kompensavo Vinco Maciūno darbe *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautotyra* sutelkta medžiaga.

Būdinga, kad akademinio profilio autoriai liko vyravusių pasaulėžiūrinių įsitikinimų įkaitais ir Daukantą traktavo kaip valstietį. Tačiau, kaip liudija šiame straipsnyje nagrinėti tekstai, nors ir įliaudintas, *tarpukario Daukantas* nebuvo sekuliarizuotas – ne progresyvių pažiūrų švietėjas, veikęs prieš Bažnyčią, kaip vėliau tai vaizduota sovietinėje istoriografijoje. Juozo Ambrazevičiaus interpretacijoje, greta „valstietiško metmenų“ ir „lietuviško rašto“ sureikšminimo kaip didžiausio Simono Daukanto pasiekimo (*Lietuvos istorija lietuvių kalba*), buvo pagrįstas autentiškas Daukanto santykis su tuometinėmis Vakarų Europos idėjomis ir istoriografijos nacionalizavimo tendencijomis, t. y. išryškintas *europinis* jo mąstymo ir veiklų mastelis.

Gauta 2020 04 10

Priimta 2020 05 15

Simonas Daukantas in Interwar Reflections

Summary

The interwar memory of Daukantas is closely connected with teachers. They raised the issue of republishing of his texts, popularized the practice of visiting Daukantas's grave, and took care of his monument. Another non-institutional initiative that provided a momentum for all interwar studies on Daukantas and his works was the publication of his historical work, *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* [The Character of Ancient Lithuanians, Highlanders and Samogitians]. Provincial teacher Petras Sūdžius wrote a popular biography about Daukantas and created a network of people who wanted to pre-order the book. In 1935, the third edition of the *Būdas* was published.

The lack of academic biography about Daukantas, which led to amateurism and variety in interpretations, was another trend of that period. Due to the absence of information and research, the noble origin of Daukantas was considered to be fake (falsified). Contrary to the Soviet historiography, the image of Daukantas was not secularized then.

A 1936 Juozas Ambrazevičius's interpretation of Daukantas stood out in the methodological sense. Using the point of view of the history of ideas, he revealed the significance of Daukantas's ideas for the formation of national consciousness and their subsequent acceptance by the society. Ambrazevičius also argued that Daukantas's psychologized view was instrumental in the secession of Lithuanians from the tradition of the two-nation, Polish and Lithuanian, state as a procedural mental change which was natural and necessary psychologically.

Keywords: Simonas Daukantas, Juozas Ambrazevičius, national identity, mentality studies, culture of memory.
